

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019.11-2.38>

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ, ЯК СКЛАДНИК ТЕОРІЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Цехан Дмитро Миколайович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики
(Національний університет «Одеська
юридична академія», м. Одеса, Україна)

У статті наголошено на необхідності розроблення класифікації злочинів як передумови формування оптимальних моделей протидії злочинності. Проаналізовано базові визначення й основні теоретичні підходи щодо сутності наукових класифікацій і їх функцій у проведенні наукових досліджень. Констатовано фактичну відсутність у межах оперативно-розшукової діяльності класифікаційних досліджень злочинності й злочинної діяльності, що негативно впливає на формування теоретичних положень оперативно-розшукової діяльності. Визначено, що в теорії оперативно-розшукової діяльності наявні класифікаційні дослідження, традиційно присвячені класифікації оперативно-розшукових заходів, організаційно-тактичних форм оперативно-розшукової діяльності, суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, а також засобів оперативної техніки. Обґрунтовано, що в межах теорії оперативно-розшукової діяльності, як правило, використовуються класифікаційні критерії, розроблені в межах криміналістики, які є основою для класифікації злочинів у межах теорії оперативно-розшукової діяльності.

Особливу увагу приділено значенню для класифікаційних досліджень злочинності норм кримінального закону, а також визначено комплекс норм кримінального закону, які закріплюють відповідальність за злочини, які згідно з опрацьованим статистичним матеріалом учиняються засудженими та персоналом у місцях позбавлення волі. Встановлено, що вказані злочини є різнорідними за своїм характером і розміщені в різних розділах кримінального закону, але можуть бути об'єднані за відповідним критерієм місця їх вчинення – в'язниці.

Запропонована класифікація злочинів, які вчиняються в місцях позбавлення волі за такими класифікаційними критеріями: мотив; обстановка вчинення злочину; соціально-психологічні характеристики особи злочинця (групи осіб); структурованість формування умислу; територіально-просторові особливості вчинення злочину; знаряддя й засоби.

У межах сформованої класифікації визначено необхідність розмежування груп засуджених негативної спрямованості та злочинних угруповань у місцях позбавлення волі, констатовано рівень наркотизації засуджених.

Ключові слова: оперативно-розшукова протидія; місця позбавлення волі; злочини, вчиненні у місцях позбавлення волі; класифікація.

**CLASSIFICATION OF CRIMES COMMITTED IN PRISONS
AS A COMPONENT OF THE THEORY OF OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE
COUNTERACTION TO CRIME IN PENITENTIARY INSTITUTIONS**

Tsekhan Dmytro Mykolaiovych,
Candidate of Juridical Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Criminalistics
(National University
"Odesa Law Academy", Odesa, Ukraine)

The article draws attention to the need to develop a classification of crimes as a prerequisite for the formation of optimal models for combating crime. Basic definitions and basic theoretical approaches to the nature of scientific classifications and their functions during scientific research are analysed. There is a factual absence of classification investigations of crime and criminal activity within the framework of the operative-search activity, which negatively influences the formation of theoretical provisions of the operative-search activity. It has been determined that in the theory of operative-search activity there are classification researches traditionally devoted to the classification of operative-search activities, organizational-tactical forms of operative-search activity, subjects of operational-search activity, as well as means of operative technology. It is substantiated that within the framework of the theory of operative-search activity, as a rule, classification criteria are used, which are developed within the framework of criminalistics, which are the basis for the classification of crimes within the theory of operative-search activity.

Particular attention is paid to the significance of criminal law norms for the classification of crime investigations, as well as the set of criminal law norms that fix responsibility for crimes committed by convicts and staff in prisons, according to processed statistical material. It has been established that these crimes are heterogeneous in nature and are placed in different sections of the criminal law, but can be combined by the relevant criterion of their place of imprisonment – prison.

The classification of crimes committed in prisons according to the following classification criteria is proposed: motive; the situation of the crime; socio-psychological characteristics of the offender's personality (groups of persons); structure of intent formation; territorial and spatial features of the crime; tools and tools.

Within the established classification the necessity of differentiation of groups of convicts of negative orientation and criminal groups in places of imprisonment was determined, the level of anaesthesia of convicts was stated

Key words: operative-search counteraction, places of imprisonment, crimes, acts in places of imprisonment, classification.

Актуальність теми наукової статті. Науковий аналіз складних соціальних явищ і розроблення типових моделей впливу на них потребує насамперед їх чіткого структурування та класифікації. У наукових джерелах щодо теорії пізнання відзначається, що одним із засобів пізнання різних явищ і процесів вважається їх наукова класифікація. Класифікувати означає розподілити предмети, явища або поняття на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями. Класифікація – це система розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками та властивостями [1, 673]. У межах наук кримінально-правового циклу класифікаційні

дослідження є доволі розповсюдженими. Аналіз наукових положень теорії оперативно-розшукової діяльності свідчить, що в її межах також здійснюється значна кількість класифікаційних досліджень за такими основними напрямками: а) класифікація суб'єктів оперативно-розшукової діяльності; б) класифікація оперативно-розшукових заходів; в) класифікація засобів оперативно-розшукової діяльності. Водночас відчувається брак класифікаційних досліджень функціонального боку злочинності – одиничних злочинів і комплексної злочинної діяльності. Наведене стосується також класифікації злочинів, учинених у місцях позбавлення волі.

Метою статті є розроблення класифікації злочинів, учинених у місцях позбавлення волі, за оперативно-значимими критеріями, здатними виконувати відповідні теоретичні завдання оперативно-розшукової діяльності як самостійної галузі наукового знання.

Викладення основних положень. Базуючись на положеннях Кримінального кодексу України (далі – КК України), необхідно виокремити комплекс злочинів, які вчиняються в місцях позбавлення волі й класифікація яких нами буде здійснюватися. Так, аналіз норм кримінального закону свідчить, що законодавцем сформована значна кількість норм, спрямованих на охорону суспільних відносин, які пов'язанні з виконанням і відбуванням кримінального покарання, а також таких, що традиційно стають об'єктом злочинних посягань у місцях позбавлення волі. Так, на нашу думку, до відповідного комплексу злочинів можна віднести: ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі (ст. 390 КК України); злісна непокоря вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК України); дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392 КК України); втеча з місця позбавлення волі або з-під варті (ст. 393 КК України); погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України); умисне вбивство (ст. 115 КК України); умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України); умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК України); побої та мордування (ст. 126 КК України); катування (ст. 127 КК України); крадіжка (ст. 185 КК України); масові заворушення (ст. 294 КК України); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів (ст. 307 КК України); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст. 309 КК України); прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України); пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України); захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349 КК України).

Аналіз указаних норм КК України свідчить, що з об'єктивної сторони вказані злочини є досить різноманітними за способами їх вчинення, обстановкою, знаряддями й засобами, які можуть бути використані для їх вчинення. Закономірно, що спираючись лише на кримінально-правову класифікацію таких правопорушень доволі складно розробити дієву модель оперативно-розшукової протидії останнім в установах виконання кримінальних покарань, що обумовлює необхідність формування класифікації таких злочинів, яка стане теоретичним підґрунтям для формування організаційних і тактичних основ оперативно-розшукової протидії злочинності в місцях позбавлення волі.

Формування будь-якої класифікаційної системи потребує вибору відповідних критеріїв і підстав для класифікації. Ми керуємося власне особливостями організації й тактики оперативно-розшукової протидії конкретним злочинам чи їх групам, які об'єднані за певними ознаками.

Так, на нашу думку, *першим критерієм для класифікації злочинів, учинених у місцях позбавлення волі, може бути їх мотив і мета*. У більшості випадків злочинна поведінка, як і інші форми людської діяльності, обумовлена конкретною мотивацією, яка спрямована на задоволення окремих потреб особистості. Як відзначав А.Ф. Зелінський, мотив злочинної поведінки становить актуальна потреба, яка задовольняється способом, забороненим кримінальним законом [4, с. 65].

Систематизація даних з опрацьованих кримінальних проваджень, вироків, оперативних матеріалів свідчить, що можна виокремити такі класифікаційні групи злочинів, які вчиняються в місцях позбавлення волі за критерієм мотиву:

– *злочини, мотивом учинення яких є становлення й підвищення злочинного авторитету серед засуджених, поширення кримінального впливу й розвитку злочинної кар'єри*. Опрацювання матеріалів практики свідчить, що за вказаного мотиву в місцях позбавлення волі вчиняються такі злочини: а) злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання кримінальних покарань; б) погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу; в) організація й активна участь у діях, що дезорганізують роботу установ виконання покарань;

– *злочини, вчинені засудженими з мотивів помсти*. Опрацювання матеріалів практики свідчить, що з мотивів помсти засуджені вчиняють такі злочинні дії: а) насильство щодо працівника правоохоронного органу; б) нанесення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості; в) умисні вбивства. Наведене свідчить, що з мотивів помсти вчиняються злочини, невід'ємною складовою яких є застосування насильства;

– *злочини, вчинені окремими категоріями засуджених з мотивів встановлення неформального контролю за установою виконання покарань*. До таких злочинів можна віднести: а) дії, що дезорганізують роботу виправної установи; б) масові заворушення. Необхідно відзначити, що під час вчинення таких злочинів дії злочинних угруповань у місцях позбавлення волі не вчиняються стихійно, а попередньо готуються. Лідери таких угруповань планують вчинення злочинних дій, зокрема ними визначаються конкретні посадові особи як об'єкти насильства, спосіб учинення, інші обставини, підбираються безпосередні виконавці. У практиці трапляються випадки, коли керівництво дезорганізацією роботи установи виконання покарань з метою встановлення над нею неформального контролю здійснюють кримінальні авторитети з волі [5].

– *злочини, вчиненні засудженими з корисливих мотивів*: а) крадіжки; б) незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів; в) прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою.

– *злочини, вчинені з мотивів задоволення патологічного потягу до постійного вживання в кількості, що зростає, наркотичних препаратів і наркотичних речовин внаслідок стійкої психічної й фізичної залежності від них з розвитком абстиненції у випадку припинення їх вживання*: а) незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів; б) незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту. Досліджуючи проблематику наркотизму в установах виконання покарань, учені відзначають, що серед ув'язнених значно вища кількість осіб, що вживали раніше наркотики, а багато хто з тих, що поступають у виправні установи, є важкими наркоманами. Регулярне вживання наркотиків або наркозалежність реєструється серед більшості ув'язнених, причому частота одноразового вживання ін'єкційних наркотиків становить від 15 до 50% [2].

Наступним критерієм класифікації злочинів, учинених у місцях позбавлення волі, є *обстановка* вчинення останніх. На нашу думку, за вказаним критерієм злочини, які вчиняються в місцях позбавлення волі як засудженими, так і персоналом установ виконання кримінальних покарань, можуть бути розподілені на дві групи:

– *злочини, які вчиняються в установах виконання покарань в умовах очевидності:*

а) злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань; б) дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань; в) погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу; масові заворушення; г) захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника.

– *злочини, які вчиняються в установах виконання кримінальних покарань в умовах неочевидності:* а) втеча з місця позбавлення волі, або з-під варти; б) умисне вбивство; в) умисне тяжке тілесне ушкодження; г) умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження; г) побої та мордування; д) катування; е) крадіжка; є) незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів; ж) незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту; з) прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою.

Самостійним класифікаційним критерієм можуть бути *особливості соціально-психологічної характеристики особи злочинця (групи осіб)*. За таким класифікаційним критерієм можна виокремити:

а) *злочини, вчиненні засудженими чи групами засуджених позитивної чи нейтральної спрямованості*. Як правило, до такої групи можна віднести насильницькі злочини, які є реакцією на протиправну поведінку інших засуджених, відповідні пенітенціарні конфлікти в місцях позбавлення волі;

б) *злочини, вчиненні засудженими чи групами засуджених негативної спрямованості*. Необхідно відзначити, що групи негативної спрямованості – це неформальні об'єднання декількох засуджених, для яких характерні порушення режиму, негативне ставлення до будь-яких форм позитивного впливу, підвищена конфліктність тощо. Діяльність таких груп протилежна правомірній діяльності адміністрації виправних колоній. Зазначені групи відрізняються від інших неформальних об'єднань засуджених вищим рівнем організації, згуртованості її членів, найбільшою інтенсивністю неофіційних відносин; мають зазвичай яскраво вираженого лідера [3, с. 173–174];

в) *злочини, вчиненні злочинними угрупованнями, сформованими в місцях позбавлення волі*. Слушно солідаризуватися з С.Б. Ларінім, який відзначає, що у виправних установах необхідно відрізнити організовані злочинні угруповання від груп негативної спрямованості, оскільки останні здійснюють психологічний тиск на засуджених з метою недопущення та нейтралізації їх співпраці з адміністрацією, а мета створення організованих злочинних угруповань – систематичне здійснення злочинної діяльності з метою отримання прибутку, підтримки «авторитетних» засуджених, встановлення системи подвійного внутрішнього управління [5, с. 12];

г) *злочини, вчиненні групами, сформованими із засуджених і представників персоналу установ виконання кримінальних покарань*. Опрацювання матеріалів практики свідчить, що для вказаних груп типовим є вчинення злочинів: *по-перше*, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів на території установи виконання покарань; *по-друге*, забезпечення постачання на територію установи виконання покарань заборонених предметів (мобільні телефони, спиртні напої, готівкові кошти тощо); *по-третє*, корисливі злочини щодо інших засуджених, що характерно для виправних установ, які фактично не контролюються лідерами кримінального середовища;

г) злочини, вчиненні групами, сформованими з представників персоналу установ виконання покарань. Характерними формами злочинної діяльності для таких груп є: а) систематичне вчинення посадових і корупційних злочинів, пов'язаних із порядком виконання й відбування кримінального покарання; б) вчинення насильницьких і корисливо-насильницьких злочинів щодо засуджених.

Також, на нашу думку, класифікаційним критерієм для злочинів, учинених у місцях позбавлення волі, можна назвати *структурованість формування умислу на вчинення злочину*. Використовуючи такий класифікаційний критерій для злочинів, учинених у місцях позбавлення волі, на наш погляд, можна виокремити:

а) злочини, які вчиняються внаслідок раптово виниклого умислу й мають імпульсивний характер. Вивчення матеріалів практики дає змогу виділити такі ознаки вказаних злочинів: а) раптовість умислу щодо вчинення злочинних дій; б) вчинення злочинних дій як способу реагування на протиправні дії персоналу чи інших засуджених; в) використання підручних засобів для вчинення злочинів;

б) злочини, які характеризуються стійким, обдуманим умислом і плануванням їх вчинення. Додатково до ознак таких злочинів необхідно віднести: а) повноструктурність способу вчинення злочину, зокрема наявність стадії його підготовки, безпосереднього вчинення та приховування; б) використання елементів інфраструктури злочинності для досягнення злочинної мети (корупційних зв'язків); в) координація та забезпечення вчинення вказаних злочинів з волі.

Наступним класифікаційним критерієм є *територіально-просторові особливості вчинення злочинів* у місцях позбавлення волі. Так, традиційним підходом є розуміння злочинності в місцях позбавлення волі як соціального явища, яке існує в межах периметру установи виконання покарань. Водночас аналіз матеріалів практики свідчить, що незважаючи на режим ізоляції злочинна діяльність засуджених не обмежується територією установи виконання покарань.

З урахуванням такого класифікаційного критерію, на нашу думку, можна виокремити такі групи злочинів:

а) вчинення злочину розпочинається поза межами території установи виконання кримінального покарання (далі – УВП), а реалізація злочинного умислу закінчується на території УВП. Зокрема до такої групи можуть бути віднесені злочини, які пов'язані, по-перше, з постачанням наркотичних засобів та інших заборонених предметів до установ виконання покарань; по-друге, злочини, спрямовані на дезорганізацію роботи установ виконання покарань у випадку їх планування та організації лідерами злочинного середовища, які перебувають на волі;

б) вчинення злочину розпочинається на території установ виконання покарань, а реалізація злочинного умислу закінчується за межами УВП. До вказаної групи злочинів можна віднести: а) шахрайства, які вчиняються засудженими за допомогою засобів мобільного зв'язку; б) злочини, які плануються й координуються лідерами кримінального середовища, що відбувають покарання в кримінально-виконавчих установах, і безпосередньо вчиняються особами, які перебувають на волі; в) втечі з місць позбавлення волі та/або з-під варті;

в) злочини, які вчиняються під час етапування та/або конвоювання засуджених.

Крім того як самостійний класифікаційний критерій можна назвати *знаряддя та засоби, які використовуються для вчинення злочинів* в установах виконання покарань, та виокремити:

а) злочини, які вчиняються з використанням підручних, спеціально не пристосованих знарядь і засобів, що характерно для вчинення імпульсивних насильницьких злочинів засудженими;

б) злочини, що вчиняються з використанням зброї, які можуть бути розподілені на дві підгрупи: по-перше, вчиняються з використанням холодної зброї чи предметів, спеціально пристосованих для використання як холодної зброї; по-друге, вчиняються з використанням вогнепальної зброї, відібраної в персоналу установи чи захопленої засудженими;

в) злочини, які вчиняються за допомогою засобів мобільного зв'язку й мережі Інтернет.

Висновки. Підбиваючи підсумки, слушно відзначити, що запропонований нами перелік критеріїв для класифікації злочинів, які вчиняються в місцях позбавлення волі, не є вичерпним, але таким, що забезпечує побудову типових моделей організації оперативно-розшукової протидії злочинності в місцях позбавлення волі.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / гол. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.
2. Градецький А.В. Запобігання наркотизму в установах виконання покарань України. *Форум права*. 2012. № 4. С. 261–266.
3. Групи негативної спрямованості в місцях позбавлення волі : проблеми протидії : монографія / за заг. ред. Т.А. Денисової. Запоріжжя : Просвіта, 2012. 292 с.
4. Зелинский А.Ф. Криминальная психология. Киев : Юринком Интер, 1999. 237 с.
5. Ларин С.Б. Особенности первоначального этапа расследования преступлений, совершаемых лидерами и членами преступных групп в местах лишения свободы : монография. Москва : Юрлитинформ, 2015. 168 с.